

Foto: © UNICEF/NYHQ2011-1044/Holt

**ŠĶĒRŠĻI, AR KO SASKARAS BĒRNI AR
GARĪGA RAKSTURA TRAUCĒJUMIEM
SAISTĪBĀ AR TIESĪBU AIZSARDZĪBAS
LĪDZEKĻU PIEEJAMĪBU
LATVIJĀ**

ŠĶĒRŠĻI, AR KO SASKARAS BĒRNI AR GARĪGA RAKSTURA TRAUCĒJUMIEM SAISTĪBĀ AR TIESĪBU AIZSARDZĪBAS LĪDZEKĻU PIEEJAMĪBU

LATVIJĀ

2015

ISBN 978-615-5577-11-6

Barriers children with mental disabilities face in accessing justice in Latvia

Copyright statement:

© Mental Disability Advocacy Center (MDAC), 2015. All rights reserved.

Šajā faktu lapā ir izmantoti no 2013. līdz 2015. gadam īstenotā pētījuma dati. Pētījums tika veikts Eiropas projekta par tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamību bērniem ar garīga rakstura traucējumiem ietvaros. Projektā piedalījās desmit Eiropas Savienības (ES) dalībvalstis. Detalizēta informācija par pētījumu pieejama projekta tīmekļa vietnē: www.mdac.org/accessing-justice-children.

2015. gada aprīlis

Iedzīvotāji:	1,983,300 ¹
Cilvēki, kas jaunāki par 18 gadiem	358,550 ²
Bērni ar invaliditāti:	Dati nav pieejami
Institucionalizēti bērni:	1952 ³
No kuriem bērni ar garīga rakstura traucējumiem: ⁴	824 ⁵
ANO Konvencijas par bērna tiesībām (UNCRC) ratificēšanas datums:	1992. gada 14. aprīlis
ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām (UNCRPD) ratificēšanas datums:	2010. gada 1. marts

Efektīvas nepilngadīgo tiesvedības sistēmas neesamība

Latvijā nav skaidri definēts nepilngadīgo tiesvedības jēdziens un nav skaidras filozofijas, kas varētu palīdzēt izveidot noteiktu un saprotamu nepilngadīgo tiesvedības sistēmu⁶. Nav

specializētu tiesu, kuras varētu izskatīt lietas, kas skar bērnus, turklāt arī tiesību aktos paredzētas tikai dažas īpašas bērniem piemērojamas procedūras.

Bērnu ar garīga rakstura traucējumiem līdzdalība un saprātīgi pielāgojumi

Lai gan Bērnu tiesību aizsardzības likuma 13. panta 1. punkts paredz bērna „tiesības brīvi izteikt savas domas, šajā nolūkā saņemt un sniegt jebkāda veida informāciju, tiesības tikt uzklautam, kā arī tiesības uz apziņas un ticības brīvību”, un 13. panta 3. punktā ir arī noteikts, ka „jebkurās [...] jomās, kas skar bērna intereses, bērna viedoklim veltāma pienācīga vērība atbilstoši viņa vecumam un briedumam”, tiesību aizsardzības līdzekļu jomā šīs likuma normas darbojas neefektīvi, it sevišķi

gadījumos, kas skar bērnus ar garīga rakstura traucējumiem. Šajos gadījumos, lai uzzinātu bērna viedokli, drīzāk tiek iesaistīti psihologi un citi medicīniskie eksperti, taču paša bērna viedoklis tiek uzklauts reti.

Administratīvajās lietās un civillietās var piedalīties vien bērni, kas sasnieguši 15 gadu vecumu (skatiet Civilprocesa likuma 72. pantu, Civillikuma 177. pantu un Administratīvā procesa

- 1 2015. gada aprīļa dati, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, pieejams: <http://www.csb.gov.lv/en/statistikas-temas/population-key-indicators-30624.htm> (pēdējo reizi skatīts 2015. gada 27. aprīlī)
- 2 Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2011. gada tautas skaitīšana, pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/en/tautassk_11/tautassk_11__tsk2011/TSG11-02.px/table/tableViewLayout1/?rxid=a79839fe-11ba-4ecd-8cc3-4035692c5fc8 (pēdējo reizi skatīts 2015. gada 27. aprīlī).
- 3 2012. gadā. Avots: Labklājības ministrija, pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/2486> (pēdējo reizi skatīts 2013. gada 14. augustā).
- 4 Tostarp 524 bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem, 209 bērni ar mācīšanās traucējumiem un 91 bērns ar psihosociāliem traucējumiem. Avots: turpat.
- 5 2012. gada dati, pieejami: <http://www.lm.gov.lv/text/2486> (pēdējo reizi skatīts 2013. gada 14. augustā).
- 6 A. Judins, Juvenālā justīcija Latvijā: ieskats par labo praksi un juvenālās justīcijas reformas problēmām, pieejams latviešu valodā: http://politika.lv/article_files/2503/original/judins.pdf?1382680126 (pēdējo reizi skatīts 2013. gada 25. oktobrī), 15. lpp.

likuma 21. pantu). Bērnus, kas jaunāki par 7 gadiem, un nepilngadīgas personas, kuras liecina pret viņu vecākiem, vecvecākiem, brāļiem un māsām, kā arī personas, kas „savu fizisko vai psihisko trūkumu dēļ nespēj pareizi uztvert apstākļus, kuriem ir nozīme lietā”, nevar izsaukt par lieciniekiem (Civilprocesa likuma 106. pants un Administratīvā procesa likuma 163. pants).

Ir jāizveido bērniem piemērotāks tiesvedības process un vide, un tiesību aktos ir jāparedz [bērna] vecumam atbilstoši saprātīgi pielāgojumi bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Nav īpaša regulējuma par pielāgojumiem, kas civillietu un administratīvo lietu ietvaros tiktu ieviesti bērnu dēļ, taču

Kriminālprocesa likuma 152. un 153. pantā ir paredzēti īpaši pasākumi nepilngadīgu personu nopratināšanai krimināllietu ietvaros. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 59. panta 5. punktā ir noteikts, ka „ja policijā ir nogādāts bērns ar īpašām vajadzībām, nodrošināmi apstākļi viņa īpašo vajadzību apmierināšanai, kā arī, ja nepieciešams, pieaicināms speciālists medicīniskās un citas palīdzības sniegšanai bērnam”, turklāt 2014. gada maijā stājās spēkā Ministru kabineta noteikumi Nr. 252 „Kārtība, kādā policija noskaidro, vai bērnam ir īpašas vajadzības, pieaicina kompetentu speciālistu un nodrošina apstākļus bērna īpašo vajadzību apmierināšanai”.

Juridiskā palīdzība

Nav pieejami bezmaksas juridiskās palīdzības prakses un palīdzības centri, kas sniegtu juridisko palīdzību bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Nav skaidri noteikts, vai bērnam, kas ir izdarījis noziegumu vai administratīvu pārkāpumu un kas ir jaunāks par 14 gadiem, ir tiesības uz valsts nodrošinātu juridisko palīdzību. Tāda pati neskaidriība pastāv attiecībā uz lietām, kas tiek ierosinātas pašvaldību administratīvajās

komisijās, proti, administratīvajās lietās, ja bērns ir sasniedzis 11 gadu vecumu, bet nav sasniedzis 14 gadu vecumu, bērnam nevar piespriest atbildību par izdarīto pārkāpumu, un ir jāpārtrauc šādas lietas izskatīšana, taču policija var lietāt materiālus nosūtīt pašvaldības administratīvajai komisijai, kura pieņem lēmumu par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanu.

Uzraudzības mehānismi

Latvijā ir vairākas struktūras un iestādes, kas pilda uzraudzības pienākumus (pārbaudes, uzraudzību) saistībā ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, piemēram, Labklājības ministrijas (LM) Sociālo pakalpojumu kvalitātes kontroles departaments, Veselības inspekcija, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, Ieslodzījuma vietu pārvalde, Specializētā vairāku nozaru prokuratūra un LR Tiesībsargs, taču pētījuma ietvaros tika konstatēts, ka starp minētajām uzraudzības iestādēm nav efektīvas savstarpējas saziņas un sadarbības, tādējādi radot iespējamus robos uzraudzībā.

Pateicoties savām pilnvarām pārbaudīt jebkuru valsts vai pašvaldības struktūru, nevalstisko organizāciju vai citu fizisku vai juridisku personu, Labklājības ministrijas pakļautībā esošā Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija (VBTAI) ir efektīvākais bērnu tiesību aizsardzības mehānisms. 2012. gadā VBTAI veica pārbaudes vizītes 7 bērnu aprūpes iestādēs, lai novērtētu, vai ir nodrošinātas bērnu ar smagiem garīga rakstura traucējumiem tiesības un intereses⁷. Pārējās uzraudzības un pārbaudes struktūras raksturo tas, ka tās pārbaudes vizītes veic tikai tādos gadījumos, kad ir saņemtas sūdzības. Tas it sevišķi attiecas uz LM Sociālo pakalpojumu kvalitātes kontroles departamentu un Veselības inspekciju, kas savus apmeklējumus plāno atkarībā no saņemtajām sūdzībām.

VBTAI kopā ar Latvijas nevalstisko organizāciju „Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi” ir ieviesusi dažādas metodes bērnu ar

⁷ Skatiet LM Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas 2012. gada publisko pārskatu, pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/zinas_par_iestadi/parskati_un_ataskaites/?doc=3317&page (pēdējo reizi skatīts 2015. gada 27. aprīlī), 1. lpp.

garīga rakstura traucējumiem un bērnu, kas nespēj sazināties verbāli vai ar alternatīviem saziņas veidiem, tiesību uzraudzībai. Bērniem ar smagiem garīga rakstura traucējumiem, kas nespēj verbāli sazināties un ir ievietoti specializētās iestādēs, tika izstrādāta 48 stundu novērošanas metode, kura pirmo reizi tika izmantota pirms diviem gadiem.⁸

2013. gadā VBTAI ar centra „Dardedze” palīdzību arī sāka īstenot uzraudzības programmu, lai identificētu seksuālās vardarbības riskus, ar ko saskaras bērni ar garīga rakstura traucējumiem. Šīs programmas ietvaros pētnieki analizēja iespējamās seksuālās vardarbības riskus piecās internātskolās bērniem ar garīga rakstura traucējumiem – rezultātā tika

secināts, ka internātskolās dzīvojošie bērni ir pakļauti augstākam seksuālās vardarbības riskam nekā bērni, kuri apmeklē parastās vispārējās izglītības iestādes, vai sociālās aprūpes institūciju aprūpētie bērni, kuri apmeklē skolas ārpus institūcijas. Nākamajā gadā pēc veiktajām pārbaudēm centra „Dardedze” eksperti apmācīja profesionāļus no pārbaudītajām piecām internātskolām, lai palīdzētu viņiem atpazīt seksuālās vardarbības pazīmes. Lai gan šāda apmācība vērtējama kā laba iniciatīva, lai sasniegtu reālas pārmaiņas, apmācība būtu regulāri jānodrošina visās 40 internātskolās Latvijā.⁹

Krimināllietās bērnu tiesību īstenošana netiek efektīvi uzraudzīta, jo šajā jomā neiesaistās ne VBTAI, ne Tiesībsargs.

Bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību pārkāpumi netiek izmeklēti vai arī šādas izmeklēšanas ir neefektīvas

Empīriskās izpētes rezultāti atklāja, ka tiesību pārkāpumi, it sevišķi seksuālās vardarbības gadījumi pret institūcijās dzīvojošiem bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, nereti netiek paziņoti un attiecīgi netiek izmeklēti. Pat, ja par tiesību pārkāpumiem tiek ziņots, Valsts policijas veiktās izmeklēšanas nereti nav pietiekami efektīvas, proti, lietu izskatīšana ir ārkārtīgi ilgstoša un izmeklēšanu rezultātā reti tiek ierosinātas krimināllietas, kā visizplatītāko iemeslu minot sarežģīto pierādījumu iegūšanu¹⁰.

8 Detalizētāk par šo metodi skatiet Inga Škestere, *Pētījums par dzīves kvalitātes izvērtējuma metodēm un instrumentiem* (1.daļa), Rīga: Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi, 2012); Tamāra Vahlina, *Pētījums par dzīves kvalitātes izvērtējuma metodēm un instrumentiem* (2.daļa), (Rīga: Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi, 2012) un Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi, *Vadlīnijas dzīves kvalitātes nodrošināšanai cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem sociālos*, Rīga: Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi, 2012, http://www.lkndz.lv/?n=dzives_kvalitates_vertesanas_metodologija (pēdējo reizi skatīts 2015. gada 27. aprīlī).

9 Informācija iegūta intervijā ar VBTAI speciālistiem, Rīgā, 2014. gada 21. februārī.

Profesionāļu trūkums, kas ir apmācīti strādāt bērnu ar garīga rakstura traucējumiem interesēs un darbā ar šādiem bērniem

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5. panta grozījumi, kas stājās spēkā 2013. gada 4. aprīlī, nosaka, ka profesionāļiem, kuri strādā ar bērniem, tostarp policijas amatpersonām, prokuroriem, tiesnešiem, bāriņtiesas darbiniekiem, iestādēs strādājošiem sociālajiem darbiniekiem, izglītības iestāžu profesionāļiem utt., jābūt speciālām zināšanām bērnu tiesību

aizsardzības jomā¹¹, taču pētnieki neatrada nevienu izstrādātu konkrētu izglītības programmu un īpašas metodes, profesionāļu sagatavošanai darbam un saziņai ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Nav nekādu vadlīniju profesionāļiem par to, kā noskaidrot bērna ar garīga rakstura traucējumiem vai bērna, kas nesazinās verbāli, viedokli.

Efektīvu sūdzību iesniegšanas mehānismu trūkums institūcijās

Institūcijās nav ieviesti efektīvi sūdzību iesniegšanas mehānismi, kas bērniem nodrošinātu iespēju tikt uzklautiem, ļautu izteikt sūdzības par tiesību pārkāpumiem, kā arī dotu iespēju meklēt palīdzību.

Ikviens bērns var saņemt individuālu atbalstu, zvanot uz bērnu uzticības tālruni, kas tika ieviests 2006. gadā, psiholoģiskā atbalstu un praktisku padomu sniegšanai bērniem un pusaudžiem par to, kā rīkoties sarežģītās situācijās. Nav pieejami statistikas dati par to, cik zvanus ir veikuši bērni ar garīga rakstura traucējumiem.

Lai gan bērniem ar garīga rakstura traucējumiem tāpat kā citiem bērniem ir tiesības iesniegt sūdzību VBTAI, tās tīmekļa vietnes vieglās valodas izvēlne ir grūti atrodamā. Savukārt Valsts policijas tīmekļa vietne nav pieejama vieglā valodā. Saistībā ar sūdzībām, kas saņemtas no bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, VBTAI pārstāvis intervijā atzina, ka praksē šādu sūdzību tikpat kā nav, jo bērni ar garīga rakstura traucējumiem sūdzoties reti¹².

11 Bērnu tiesību aizsardzības likuma grozījumi, publicēti „Latvijas Vēstnesī”, 118 (4924), 2013. gada 20. jūnijā, 59. panta 4. daļa, pieejami tikai latviešu valodā: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=257679> (pēdējo reizi skatīts 2015. gada 27. aprīlī).

12 Intervija ar VBTAI speciālistiem, Rīgā, 2014. gada 21. februārī.

Statistikas dati

Trūkst detalizētu statistikas datu par:

- sūdzību skaitu, ko Valsts policijai iesnieguši bērni ar garīga rakstura traucējumiem vai viņu vecāki/aprūpētāji;
- bērnu ar garīga rakstura traucējumiem skaitu, kuri cietuši no pāridarījumiem;
- bērnu ar garīga rakstura traucējumiem skaitu, kuri bijuši iesaistīti krimināllietās, civillietās vai administratīvajās lietās;
- bērnu ar garīga rakstura traucējumiem skaitu, kuri bijuši bāriņtiesu uzmanības lokā;
- lietu skaitu, kurās VBTAI ir bērnam iecēlusi sevišķo aizbildni saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 21. panta 2. daļu;
- bērnu/bērnu ar īpašām vajadzībām/bērnu ar garīga rakstura traucējumiem skaitu, kuri ir saņēmuši juridisko palīdzību no Juridiskās palīdzības administrācijas;
- bērnu ar garīga rakstura traucējumiem skaitu, kuri ir saņēmuši psiholoģisku atbalstu, zvanot uz bērnu uzticības tālruni.

